

קסמו של מיני-מיתוס

עיון ב'מעשה'לעך אין פֿערזן' (מעשיות בחרוזים) של דער נסתר

1

מי הוא זה ואיזה הוא דער נסתר, בעל המעשיות בחרוזים? שמעו יצא לפניו כמספר בעל נטייה סימבוליסטית ואפילו מיסטית, שכתב את יצירותיו ביידיש כברית-המועצות וניספה עם הניספים במערכת החיסול של תרבות יידיש וספרותה, ב-1950. רמתו האמנותית הגבוהה ומגוון נושאו הרחב הפליאו את קוראיו ומבקריו. הוא נתגלה לעיניהם כעין יורש מקורי למגמתם של י"ל פרץ ומ"י ברדיצ'בסקי, ואולי אף של מספר המעשיות המופלא הרבי נתמן מברסלב. לא נוכל במסגרת מסה זו להתעמק בחוטים הדקים והדקים מהם, העשויים לחבר את יצירתו של דער נסתר אל שרשיה הגלויים והחבויים להסתעפויותיהם. סיפוריו, רשימותיו ואף חרוזיו עשויים עתה כאז להוות אבן-שואבת לחוקרים ואוהבי ספרות, שידלו ויעלו ממכמניו ערכי הגות וופי, האפופים עדיין מעטה של חידות ורזים. נציין רק זאת: 'דער נסתר' (הנסתר) הוא, כמובן, שם-תחת-שם. זהו פסידונים של הסופר פנחס (פיניע) כהנוביץ, שנולד בברדיצ'ב שבאוקראינה לפני 110 שנים (ב-1884). המבקש פרטים נוספים, ביוגרפיים וביבליוגרפיים, יוכל למצוא אותם במבוא המאלף של חנא שמרוק לקובץ סיפוריו של דער נסתר בעברית – בתרגומו של דב סדן 'הנזיר והגרייה' (שמרוק 1963: 9-52), וכן במכתבי דער נסתר למבקר שמואל ניגר, שפורסמו ב'חוליות' (דער נסתר 1993: 169-236), ובהערות הצמודות להם (נוברשטרן 1993: 237-244).

2

ככל בני דורו זכה גם פנחס כהנוביץ, שכינה את עצמו 'דער נסתר', לחינוך מסורתי. ידיעותיו בלשון העברית ומקורותיה הראשונים והאחרונים באו לידי ביטוי בצרור שירייהנעורים, שהוא כתב בעברית וקרא לו בשם 'פרזי נוער'. השירים נכתבו בראשית המאה ונתגלו בידי חוקר ספרות יידיש, אברהם נוברשטרן, בגנזיו של נחום סוקולוב, השמורים בארכיון הציוני בירושלים. השירים פורסמו ובוארו ע"י דב סדן בכתב-העת 'בחינות' ב-1977 (סדן 1977: 127-145; 1979: 43-68). השירים הם בעיקרם שירי-אהבה ארוטיים, וניכר מתוכם הלחן האישי-הלירי של המשורר. הראשית היתה מגרה ומבטיחה, אך כהנוביץ לא הפך למשורר עברי. השפעה מכרעת, לכל הנכון, נאצלה אליו מאחיו הבכור אהרון, שהתעמק

בפילוסופיה יהודית ובספרות הקבלה עד כי נספח במרוצת הזמן אל חסידי רבי נחמן מברסלב. מאחר שכתבי האח אבדו, קשה לעמוד על מידת ההשפעה הזאת, אף לא על טיבה וטעמה. על כל פנים ניתן לגלות, כבר בכתביו הראשונים של דער נסתר, שיצאו לאור ב־1907 בשם 'געדאנקען און מאַטיוון' וצוינו כ'שירים בפרוזה', נטייה אל צלילה בזרמי־מעמקים וחיפוש־דרך בכבשונו של עולם.

בשנת 1913, עם פירסום סיפורו 'א' מעשה' (מעשייה), שנקרא להלן 'דער נזיר און דאָס ציגעלע' (הנזיר והגדייה, דער נסתר 1913: 19-46; 1922: 9-45), חל מפנה מסוים ביצירתו של דער נסתר. טעמו ועיקרו של המפנה – אמנות־אידיאלי, שביטויו היה עיצוב המעשייה הדמיונית, שדמויותיה ופרטי־פרטיה סמליים, ונדמה כאילו הולכת ומצטברת באמצעותם מערכת מיתית מיוחדת, בעלת אופי אישי ולירי. סימני־ההיכר החיצוניים היו בסגנון המיוחד, בתחביר המיוחד ובריתמוס המיוחד, שכה וכה פרץ והתגבש בחרוזים.

ניתן להצביע באופן כללי על סימני־היכר מסויימים:

א. המעשייה של דער נסתר אינה רידיאקטית, אין בה מוסר־השכל;

ב. מכאן שהסמליות שבה אינה הופכת אותה למשל;

ג. פעולת הכוחות הטמירים מובלטת כקיימת וכבעלת־משמעות;

ד. רבים סימני־השאלה המתעוררים כחידות המפרנסות את הסקרנות, אך נשארות ללא התרה;

ה. התרת העלילה אין בה כדי לפענח את סיבותיה או את תוצאותיה.

מכאן, שפיענוח צפונות יצירתו של דער נסתר בשנים 1913-1929 טומן בחובו גילויים ואולי אף הפתעות.

3

מילים אחדות על החריזה ומהותה בהקשר הנדון:

החריזה מבליטה את דמיון־הצליל כתכונת תשתית מוסיקאלית של לשון, המצרפת הבעה בלתי־מוגבלת של משמעויות על גווניהן ודקויותיהן באמצעות כמות מוגבלת של קונסונאנטים וווקאלים. מכאן, שדמיון־הצליל עשוי לשרת מגמות שונות ומנוגדות, כגון: אורח הבעה פאתטי וגם אורח הבעה אירוני.

החריזה מאפשרת להעלות מבני־שיר ברורים ומוגדרים יותר, כגון בית או סטרופה, ובדרך זו להקים מעין מבנה־נדבכים, המושך את האוזן ואת הלב. החריזה היא איפוא כוח מארגן ומחייב, והיא כחומר ביד היוצר, אך גם מכשיר – וגם תוצר, כמדהו כלשון עצמה.

החריזה, היוצרת לחן מסוים, מתגלה כיסוד מוסיקאלי א־ראציונאלי, המשתלט על הדיבור ומשלב אותו אל טקס כלשהו, המחבר וקולע את הדובר הכאריזמאטי עם מאזיניו.

מכאן, שלא פעם מוצאים אמני־הסיפור־השיר את החריזה כהולמת סימונן של סיטואציות דמוניות.

מכל מקום מהווה החריזה לא רק תרגיל לשוני לשעשע בו את האוזן, אלא אבן־שתייה בקומפוזיציה של היצירה.

קובץ השירים 'מעשהלעך אין פֿערזן' (מעשיות בחרוזים) של דער נסתר ראה אור ב־1918. מקץ שנה הופיעה המהדורה השנייה. ב־1921 יצאה לאור בווארשה המהדורה השלישית וב־1923 – הופיעה בברלין המהדורה הרביעית. את המהדורה השלישית ליווה באיוריו הצייר מארק שאגאל.

הקובץ כולל 12 מעשיות. הוא פותח ב'אָ מעשה מיט אַ בער' (מעשייה בדוב), סיפור משעשע על דוב שישן את שנת־החורף, כאשר לפתע הופל עליו עץ כרות בידי איכר. הדוב התנער משנתו ורץ אל הסוסים שעמדו רתומים במגררת. הסוסים נבהלו ופתחו במרוצה, והדוב שהסתבך במגררת – נישא עימהם. הוא ביקש להאחז בצלב־עץ גדול, שעמד רם ונישא על אם הדרכים, אך הצלב שעצו נרקב במרוצת השנים לא עצר את הדוב, אלא נשבר ונעקר ונישא בכפותיו ביעף. וכך הם דוהרים עד היום הזה רדופים על־ידי האימה ומטילים אותה על כל עובר ושב.

המעשיות כתובות לכאורה כחומר־בילוי לילדים. אולי אף בהשפעת אגדות אנדרסן, שדער נסתר התעמק בהן, ואף תירגם אותן לידיש והוציאן לאור בקיב ב־1919, יחד עם ספר מעשיותיו. ואמנם יש במעשיות חומר מרתק לילדים: עלילה מפליאה, אירועים משונים ומפתיעים, דמויות מעולם בעל־החיים, צירוף משעשע של המוכר והמוזר וריתמוס מגרה ומרתק.

אלא שטמון בהם עולם רוחני ומוסרי של האמן, שניתן לסמנו בערך כך: פשוטה של המעשייה רומז, שאין המחשבה תחילה מבטיחה את סוף המעשה. כלום ידע האיכר שיצא לחטוב עצים בחורף אילו כוחות יתעוררו בעקבות מהלומות הגרון שלו?

טמון במעשייה רמז אזהרה מפני סמלים קבועים ומוכרים, שנצחיותם מוטלת בספק, והם משענת קנה רצוף ברגעים של סכנת נפשות. כלום ידע הדוב האוחז בצלב, שהצלב ייתלש ויישאר אחוז בכפותיו כעל בלימה?

ואף דרש ניתן לגלות במעשייה, כגון מוסר־השכל לחכמים: אל תעיר דוב משנתו. מעין אימרה, שחדרה לפולקלור של העמים הסלאוויים בוואריאציות אחדות. והדוב יכול לסמל הן אויב פוטנציאלי מבחוח והן את היצר הרע מבפנים.

ואף סוד יש בה, והוא נוגע להשקפת־עולמו הכמעט פאנתאיסטית של המשורר, דהיינו: עצם הפגיעה בסדר העולם הנברא היא פרובלמאטית, ואלימות גוררת אלימות, ולמעשי נקם ורשעות אכזרית אין תקווה. אפשר שיש עוד סודות. אם יגעת ומצאת – תאמין.

בדרך זו קולע דער נסתר את הפרד"ס שלו בשורות קלות של סיפורי הילדים.

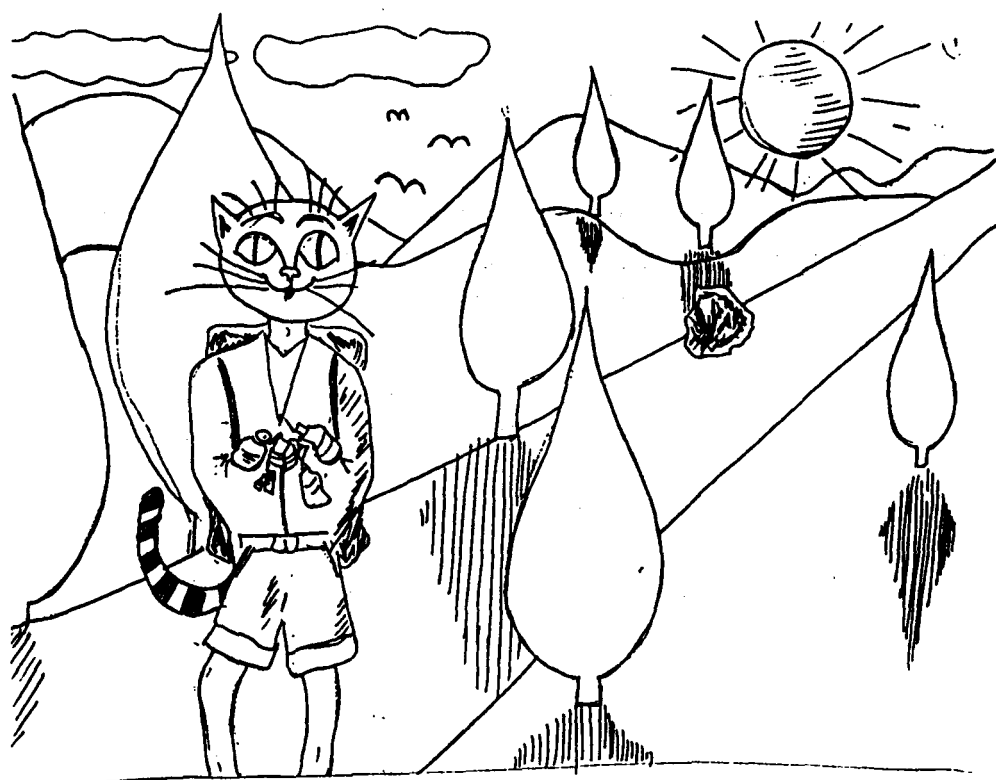
לא ניתן במסגרת מסה קצרה להעלות ולפרט את כל י"ב המעשיות. במרכז כל אחת מהן ניתן למצוא בעל־חיים מוכר, או גמדים או יצורים וחפצים מוכרים וחביבים.¹

נסתפק איפוא במדרגם אחד, שיהיה בו כדי להציג את מעשה־המעשיות של דער נסתר כמבנה אמנותי.

הכוונה למעשייה 'דאָס קעצל' (החתלתול, עמ' 12-18), המשתרעת על פני 38 בתים בני 4 שורות כל בית. השורות שקולות במשקל הטרוכי ו השורות הזוגיות חרוזות באורח עקבי ומתנגן בהברה מלעילית.² השיר בנוי בניה כמעט סימטרית ומאוזנת, וניתן להבחין בו בלי קושי ב-11 נדבכים, שהם בבחינת חוליות המתחברות לשרשרת. נפתח בנדבך הראשון, הכולל 4 בתים. הבית הראשון פותח בלשון 'אני', ובדיבור העשוי לעורר, כביכול, מהימנות:

ראה ראיתי חתלתול
 אי שם בדרך, בטיול,
 אל צנארו היו קשורים
 בצרור קטן פמה דברים.

1 כ'האב אליין געזען א קעצל
 אין א וועג, ווי ס'איז געגאנגען,
 און א בינטל עפעס זאכן
 דעם אויף העלדזל איז געהאנגען.

התמונה הזאת, הריאליסטית לכאורה, מעוררת תמיהה. מיהו זה החתול הקטן, הצועד עמוס מטען משונה, כאילו נושא בחובו כוונה ודרכו ירוטה לפניו? אין זה חתול ממשפחת החתולים המוכרים לנו, חתוליה הפינוקים רכיה הצמר או חתוליה האשפתות, שבוהק הסכין משתקף מעיניהם. זהו חתול ברדעת וטעון תעלומות. עליהן רומז הצרור המשונה הכרוך לצווארו. מה היה ומה לא היה בצרור זה?

- 2 פֿון רפואות, נישט רפואות, סגולות, פלעשעלעך און מינים, זעלבלעך, וואסערלעך געמישטע גרוי און אשקאליר מיט גרינעם.
- תרופות שונות ומשונות, בקבוקונים וצנצנות. משחה, אבקות, נוזלים קרים, ירקרקים ואפורים.

תרופות, סגולות, משחות, טיפות צבעוניות בבקבוקים מבקבוקים שונים. מטען זה עשוי לרמוז אל מוטיב 'הרופא' או 'הרופא האליל' או 'רפואת הקסמים'. ואמנם יש לחתלתול כיוון וכוונה ומגמת־פניו ערוכה לתכליתו:

- 3 און געווען איז דאס באשעפטיקט און מיט ערנצטעס פארנומען, ווי געדארפט האט ערגעץ נייטיק, זייער נייטיק אַנצוקומען.
- טרוד הִיָּה מֵאֵד מֵאֵד בְּמִשְׁמֹת רְצִינֹת: אַל מְשֶׁהוּ חֲשׁוֹב חֲשׁוֹב לְבֹא מִיָּד. לְבֹא דְחוּף.

ומה עושה האני, המספר הסקרן?

- 4 בין איך נאכגעגאנגען קעצל לאנגע טעג און לאנגע וואכן, ביז כ'בין מיד געווארן גייען, ס'האבן פֿיס מיר שוין געבראָכן.
- הִלְכִּיתִי כִּי בְּעִקְבוֹתַי יָמִים וְשָׁבָעוֹת – זָמַן רַב, עַד כִּי עִיִּפְתִּי מִן הַדֶּרֶךְ: רִגְלֵי כְּשִׁלּוֹ, גַּם שׁוֹק, גַּם יָרֵךְ.

כאן נשלם הנדבך הראשון.

6 אף לנדבך השני 4 בתים והוא מעלה את פעולתו הטקסית הראשונה של החתלתול. הוא סטה מן הדרך, התכופף, השפיל ראשו אל הארץ, היטה אוזן אחת, ולהלן – אוזן שניה. הוא לא נחפו לזהות את האתר המבוקש, אך לאחר שזיהה אותו – החל בהכנותיו לקראת טקס כלשהו.

- 5 האב געזען ווי איין מאל קעצל פֿון דעם וועג האָט אָפּגעקערט זיך, און צו דר'ערד זיך צוגעבויגן און מיט אויער אַמנגעהערט זיך.
- לְפָתַע – כִּי וּמִשׁוֹם מָה מִן הַמַּסְלוּל שְׁלוֹ סָטָה, קָרַב אָזְנוֹ לְאֲדָמָה, נָסָה לְקָלוֹט רַחֲשֵׁי סוּדָה.

- 6 לאנג געהערט, געהערט מיט איינעם, דאן האָט צוגעלייגט דעם צווייטן, האָט צום אָרט, וויזט אויס, געטראָפֿן. האָט גענומען זיך דאן גרייטן.
- הָאָזִין תְּחִילָה בְּאָזֵן שְׂמָאל, וּבִיָּמִין קָלַט הַקּוֹל. אֶת הַמָּקוֹם מִצָּא, אָכוֹ, הַחֵל לְטָקֵס הַתְּכוּוֹן.

- הכל נראה אפוף רדים וקסם, גם מסע החתלתול, גם הרגע בו הגיע אל תכליתו.
 לאט לאט מתחילים להסתמן הקווים המיתיים:
 א. הטראנספיגוראציה של כוחות עלומים;
 ב. מעשה בעל-משמעות המתגלה בטקס;
 ג. האופי הדראמאטי של ההתרחשות;
 ד. יסודות הפליאה המתחייבים מגילויים החורגים מדרך הטבע;
 ה. הציפייה לפתרונה של חידה כלשהי.

אך מן הראוי לשים לב אל המגמה האירונית של גלגול-הדמות. עצם הכינוי בדימינוטיב 'קעצל' (חתלתול), יש בו אינדיקאציה ליחס מסויים בין הדובר – במקרה זה 'אני' – לבין הדמות. הדמות נראית קטנה, פחותה במשהו, ניתן להשקיף עליה מלמעלה. אפשר, אולי, ללטף אותה או אף קצת לפחד ממנה, כאילו היתה גלגול זעיר של הסטרא-אחרא.

מאידך גיסא עשוי האספקט האירוני לרמוז, שהמופלא והמפליא והמפתיע עשוי להתגלות דווקא בזעיר-אנפין – ומקרוב. אפשר שהדמויות הקרובות והקרובות מהן נשאות בחובן את המטען הקסום, שהוא אי-ראציונאלי ממנו ובו, והוא פועל על פי חוקים החורגים מאלה הידועים-אראף-לא-ידועים לנו בטבע.

והנה המשכו של הטקסט:

7 איז פֿון אָרט דאָרט אָפּגעגאַנגען,
 קאַפּ און פֿיסלעך אָנגעבויגן,
 און דאָס בינטל מינים זאכן
 פֿון דעם האַלדז אַראָפּגעצויגן.
 מן המקום הוא מֵש עֵבְשִׁיו,
 הֶרְכִּין ראשו, כִּפֶּף רגְלָיו,
 וְאֵת הַצְּרוּר מִן הַצְּנָאָר
 הִסִּיר, הִתִּיר וְשׁוּב קֶשֶׁר.

8 דאָן איז ווידער צוגעגאַנגען,
 אָנגעקלאַפּט מיט עק מיט שטילן:
 זאָל מען הערן און אַרויסגיין,
 ס'איז אַזוי דעם קעצלס ווילן.
 וְאֵז חֹזֵר אֶל הַמָּקוֹם,
 עִם הַזֵּנֵב הֶלֶם הָלוֹם,
 לְצֵאת קָרָא, בְּלִי תַעֲלוּל,
 כִּי זֶה רִצּוֹן הַחַתְּלָתוּל.

החתלתול צועד צעדים אחרים לאחוריו, מרכין את ראשו, מכופף את רגליו הקטנות ומסיר מעל צווארו את צרור-הסמנים, המשחות והטיפות. ואז הוא חוזר אל המקום המיועד ונוקש עליו בכרפוף בזנבו. נקיפות-זנב אלו עשויות להישמע, חייבות להישמע, והשומע חייב להופיע – כי זה רצון החתלתול.

החתלתול מתגלה כאן כאישיות דומינאנטית, המפעילה מערכת טקסית מסויימת מכוח רצונה. זהו קטע ההכנה אל התרחשות בעלת משמעות עמוקה יותר.

7

כאן מתחיל הנדבך השלישי, ואף בו 4 בתים.

9 האָט די ערד זיך אויפגעעפנט
און אַרויסגעגאַן איז איינער
דאָן, אַ דינער און אַ שטילער,
מיט אַ זעקעלע מיט ביינער.

האַרץ נפּתּוּחַה מִיָּד,
עֲלֵה מִשָּׁם פְּלוּנֵי אַחֵד:
צָנוּם, צָנוּעַ, דֵּי נְחֻמָּד,
שְׁקִית עִם עֲצָמוֹת בֵּינֵד.

10 און געבליבן שטיין פֿאַר קעצל,
ווי געוואָרט אויף דעמס באַפֿוילן:
זאָל עס זאָגן זאָל עס הייסן,
אַלץ וואָס מעגלעך וועט עס פּוועלן.

לְפָנַי חֲתוּל הוּא הַתִּיצֵב
כְּמִצְפָּה בְּלֵי לֵב וְלֵב:
יֵאמֶר דְּבָרוֹ, יֵצוּ צוֹו –
מוֹכֵן – יְבוֹא אֲשֶׁר יְבוֹא.

הארמה פוערת את פיה, וממעביה מופיע אלמוני, דק־בשר ושלו מאד ומחריש.
האיש נושא עימו שקית, ובשקית – עצמות יבשות. התייצב האלמוני לפני
החתלתול כמשרת לפני אדונו כעומד ומצפה להוראותיו.
דימויו של החתלתול גואה. בידו התוקף והזכות של שר ומצווה. הוא יכול לצוות
כל מה שליבו חפץ – והכל יקום ויעשה. אלא שהחתלתול פועל בשליחותו של כוח
גדול ממנו.

11 ויזל אַרויסגעשיקט פֿון דאָרטן
איז אַהער אויף וואָס מוועט דאָרפֿן,
האַט דאָס קעצל דאָן אין שטילקייט
פֿאַים אַ קוק געטאַן אַ שאַרפֿן.

נְשַׁלַח מִשָּׁם לְכָאן הָאִישׁ
לְכֹל תְּכֵלִית. וְהָרֵשׁ חִישׁ
הַחֲתָלְתוּל אוֹתוֹ סָקֵר
בְּהִנְיָעֵין חֵד וְקֵר.

12 און געהייסן זיך אויפבינדן
יענץ זיין זעקעלע מיט ביינער,
און אַרומגעקוקט אַרום זיך,
צי דנישטאַ אַרום דאָרט קיינער.

צנה ברמז קל מאד:
'התר את צרור העצמות'
הציץ סביבו, בוחן, חושש,
אם אין שם איש צופה בולש.

כאן מתערב המספר ומסביר לקורא, שקיימים שני מוקדי-כוח בעלי משמעות: 'כאן רשם'. האלמוני דק-הבשר ודל-הדיבור נשלח מ'שם', והוטל עליו לספק את צרכי הכאן ורצונותיו. אין זה אומר, כמובן, שה'שם' כפוף לכאן, אלא שהוא נוהג בדרך-ארץ ובאדיבות מפני עניין כלשהו. אפשר שהעניין הוא תחיית העצמות, שאינה אפשרית, לכל הנכון, אלא מתוך שיתוף פעולה בין 'שם' וכאן. הרי העצמות נשמרו בידי ישויות ה'שם' ואילו מערכת התרופות, הלחשים, המשחות והטיפות – אלה אמצעי ההזיאה – נתונים בידי ישויות ה'כאן'.

החתלתול העיף מבט חודר אל עבר האלמוני וציווה עליו להתיר ולפתוח את השקית. וחשוב היה, שכל זה יתרחש בסודיות גמורה, בלי עדים וסקרנים.

מתחולל מעשה הקסם בהכנת מרקחת-הפלאים, דבר דבור על אופניו:

13 דאן איז צוגעגאן, גענומען
א קליין פלעשל פון די זאכן,
און גענומען עס צעבויטשען –
א רעצעפטל דערפון מאכן.

אַחר ניגש, צרורו פתח,
בקבוק זעיר שלף, לקח,
נער אותו ושוב נער,
לפי מרשם כמסתבר.

14 און געבויטשעט מיט געניטקייט
און אפטייקערש באטראכט עס,
האָט דאָן אָפגעשטעקט ס'פאַרשטעקל –
שוין אַ פאַרטיקט, אַ געמאַכטעס.

נער כּבּעל-נפּיון,
בדין רוקח, עם השבון.
הפקק שלף, הציץ, בּחן:
הכל מוכן ומזמן.

שני הבתים מתארים, כביכול, את מהילת הספּנים ורקידתם, ניעור הבקבוק עם נחל הפלא בדרך מיוחדת, דייקנית, כמומחיות הרוקח ומלאכת-המחשבת הדייקנית שלו. והנה המזיגה מוכנה ומזומנה לפעולה.
שער חדש נפתח, והוא הנדבך החמישי.

9

לנדבך החמישי, המורכב אף הוא מ'4 בתים, איכות דראמאטית מיוחדת. החתלתול שופך את מזיגת הקסמים על העצמות היבשות. 'התחינה העצמות האלה? (יחזקאל לז' 3).

האמנם תתגלה לפנינו ואריאציה של חזון יחזקאל הנביא – בזעיר אנפין?
וכך אומר השיר:

- 15 האָט גענומען און פאַמעלעך
עס אויף ביינער אָנצוגיסן,
האָט מען באלד געזען אין ביינער
האָט גענומען עפעס פליסן.
- 16 און צו אומגיין און צו ווערן,
און מיט הייטלעך זיך באַרעקן,
און מיט ליבער, און מיט לעבן
און מיט ראָזע לעבנס פֿלעקן.
- 17 און גערירט זיך און געוואָרן
און נישט אויפֿגעהערט צו ווערן,
שוין די ביינער האָבן קעפלעך
און אויך אייגעלעך און שטערן.
- 18 און שוין הענטעלעך און פֿיסלעך
אַלע אַברים און גלידער,
און די ביינער באלד פֿון טויטע
שטייען אויף און לעבן ווידער.
- לֵאָט הַבְּקִבּוּקוֹן הַפֶּה,
עַל גַּל הַעֲצָמוֹת שְׁפָה
טָפוֹת טָפוֹת. הִנֵּה פִּתְאוּם
הִחַל שֵׁם מִשְׁהוּ לְרוּם.
- רָחֵשׁ, חָמַר שֵׁם עוֹד וְעוֹד,
גַּם עוֹר קָרַם בְּעֲצָמוֹת,
וְאָף בָּשָׂר עָלָה עָלָה,
כְּתַמֵּי חַיִּים וְרוּדִים גְּלָה.
- וְגַם תְּנוּעָה נִתְחַלְלָה,
וְלֹא פִּסְקָה וְלֹא חִדְלָה,
לְפִתְעָצוּ גַם רְאִשִּׁים,
עֵינַיִם, מְצָחִים קָשִׁים.
- גַּם יָד גַּם רֶגֶל נִפְרִים
וְכָל רִמְיָח הָאֲבָרִים.
הַעֲצָמוֹת הִיבְשׁוֹת
קָמוֹת לְנוּע וְלַחְיּוֹת.

משהו החל להתרחש בתוך העצמות ולהתהוות. העצמות – קרם עליהן עור, ובשר עלה, והבשר נתמלא חיוניות וכתמי-חיים ורודים הופיעו כה וכה. העצמות החלו להתחבר עצם אל עצמו ולהתנווע. תהליך ההתהוות נמשך בלי הרף. הנה נתגלו הראשים, העיניים, המצחים, הידיים, הרגליים, כל האברים. כלום יש כאן פארודיה אירונית על חזון העצמות היבשות הפאתיטי אדיר הקול והתהודה?

יש כאן משהו מעין זה. הרי במקום האל הבורא, גיבורו האִינְשֵׁנִי של חזון יחזקאל, המפעיל את נס תחיית העצמות היבשות באומרו: 'מֵאֲרִבַּע רוּחוֹת בּוֹאֵי הָרוּחַ וּפָחִי בְּהַרְוִגִים הָאֵלֶּה (יְחִיּוּ) (לז' 9), עולה כאן ההתחלת עם סְמִנֵי־הַקְּסָמִים שלו.

אף על פי כן מן הראוי להתבונן ולהבחין בעיצובו של מיתוס בזעיר־אנפין, הבנוי על העקרון של המרחק האירוני. המרחק האירוני, בבואו לעצב את העלילה בממדים קטנטנים – אינו מסלק את הפליאה וההשתאות. ניתן אמנם לחיך כלפי פֿעֵלוֹ של הכוח האִירָאִצִּיֹּנְאִלִי, אך אין להתעלם ממנו ומתוקפו וגבורתו. אפשר שזוהו המיתוס של הספקן המאמין, הנהנה מההמצאה המצחיקה, הילדותית־כמעט שהמציא, ומגלה פתאום – שאין זה כלל מקרה או שעשוע חסר משמעות. ההתייחסות אל חזון יחזקאל אינה פוגמת בהואִי־זה בפרופורציה מהותית, השוזרת ומוהלת את האירוניה בפאתוס. ומי שההשראה שורה עליו – יכול גם לברוא ולהחיות עצמות יבשות.

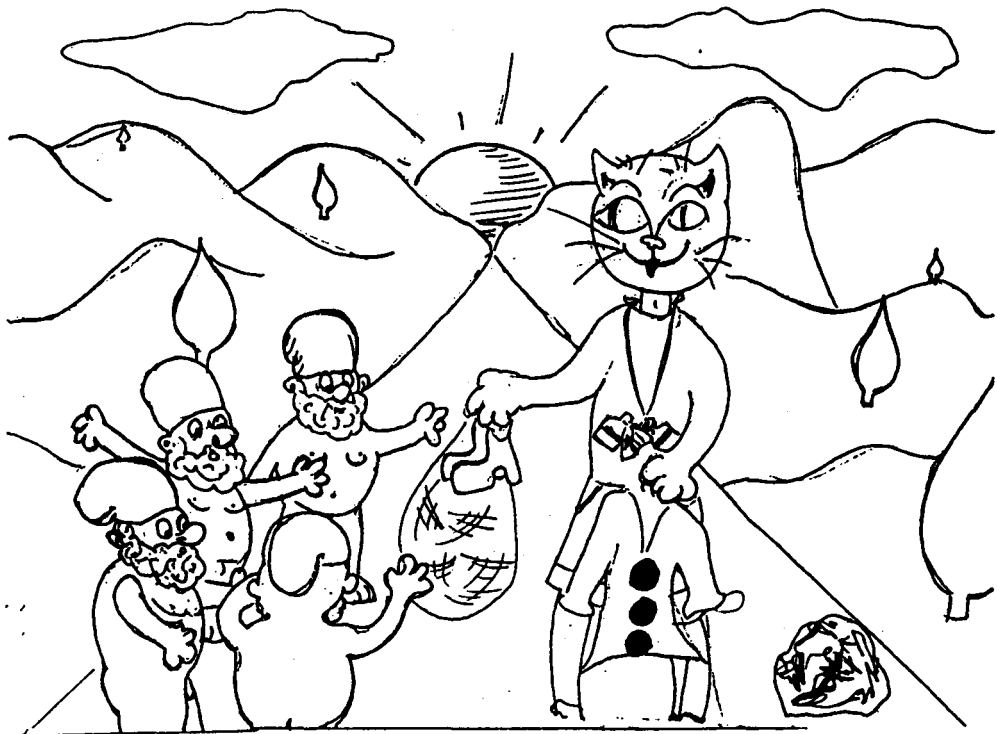
הנדבך השישי הוא בית אחד, המספר את תקומת הגורל האנושי החדש: הגמדים.

19 זינען אריפגעשטאנען מענטשלעך,
 יונג און פֿריש און ניִגעבוירן,
 און אַרומגערינגלט ס'קעצל
 און אזוי אין ראָד באַשווירן:
 נולדו וקמו ננסים
 רעננים ותוססים,
 כתרו את התול בחוג,
 אלות שלחו בו פנהוג:

אין הדובר אומר 'גמדים', אלא 'ברנשים קטנים'. אפשר שהביטוי 'גמדים' היה כורך את סיפורו אל קונוטאציות מרחיקות לכת, ואילו הוא ביקש להסתפק בזעיר-אנפין.

ייתכן, שהברואים שקמו לתחייה אינם מסוגלים עדיין להתקיים, כפי שיתברר מייד להלן מדבריהם, ואין בהם מטען העוצמה האצור בגמדים לסוגיהם, הקטנים וחלשים לכאורה, אך עוצמתם מתגברת מכוח המיסתורין והלילה, כפי שמתאר, למשל, ביאליק בשירו 'גמדי ליל'. אף אין להם מגמה והתכוונות כלפי חברת האנשים כגמדיו הליליפוטים של יונתן סוויפט, שביקש באמצעות ננסיו של גוליבר להעלות דווקא את הקטנוניות והמוגבלות של האדם הגדול ביומרותיו, את צרות-האופק שלו ואת צרות-העין שלו.

ובכן – לא גמדים. ברנשים, ואולי: ברננסים.

בנדבך השביעי, בן 4 הבתים, נשמע נאומם הנמרץ של הברננסים שקמו לתחייה, והם מוצגים ערומים ועלובים וחסרי-אונים, אך לא חסרי-דעת. טענתם מופנית כלפי החתלתול:

- 20 אויב זיי אויפגעבראכט פֿון טויטע
און אויף ס'ניי געבראכט צום לעבן,
זאל עס זען זיי אויך פֿארזאָרגן
און זיי געבן אויך צום לעבן.
- 21 וואָס מע דאַרף פֿון עסן, טרינקען,
און אויך קליידער אויף זיך קליידן,
אלע ווילטאָגס, פֿאַרגעניגן,
וואָס אַ מויל נאָר קאָן אויסריידן.
- 22 און דאָס קעצל איז מחוייב
זאל זשע וויסן און געדענקען –
טאַמער ניט, דאָן זאָגן מענטשלעך,
וועלן ס'אייביק איר ניט שענקען.
- 23 און זי יאָגן, ביז איר מאָנען,
אויך ביז איר און אירע קינדער,
און נאָך טויט ביז איר אַפֿילו
פֿון די הענט פֿון אירע שינדער...
- אַם מן המות פֿדיִתנו,
נשמת חיים החזרת לנו –
הרי עליך גם לדאג
ממה נחיה – הן לא נשתקו!
- צײַד דרוש לנו לרב,
בגדים, משקה ואכל טוב,
ובלויים וענוגים,
ומה נוסיף עוד? ממתקים!
- החתלתול הכל חייב,
עליו לזכר זאת כל הייו
ולא – אומרים ברננסים –
לנצח פח יקוש נשים.
- נרדף ונמרר הייו,
שלו וכל צאצאיו,
אחר מותו נגיש חשבון
לכל פושט עורו ראשון...

אם החתלתול עורר אותם והקים אותם ממנוחתם הנצחית, עליו גם לדאוג להם ולקיים אותם. והם צריכים: לאכול, לשתות, בגדים ללבוש, בית לגור בו ואף את כל הנאות החיים ותענוגותיהם. החתלתול חייב! עליו לזכור זאת. ולא – הדבר לא ייסלח לו, הברננסים ירדפו אותו, יתבעו את המגיע להם, ממנו ומצאצאיו, ממנו ואפילו ממושט-עורו... עם נוקם ונוטר.

כל מי שנוצר בנאום המר רם-הפאתוס, אדיר הביטוי, עז הכוח וטעון הנפץ של 'מתי מדבר' של ביאליק, שהסערה הקימה אותם מתרדמתם – אינו יכול אלא לחייך לדיבורם התקיף של הברננסים, שהתחברו למקהלה עם לידתם מחדש, חשופים וערומים, דלִי־מעש ונבוכים... הפואמה 'מתי מדבר' פורסמה ב'השילוח' ב־1902 (ביאליק 1902: 234-242) כעשרים שנה לפני פירסום 'המעשהלעך אין פֿערזן', ודער נסתר קרא בה בלי ספק.

ושוב אנו עדים לתחבולת העיצוב האירונית של המיתוס בזעיר-אנפין. התביעות המאטריאליסטיות של הברננסים אינן צודקות פחות מן הסיסמאות האידיאליסטיות של הנפילים, המעויזים פנים נגד בוראם. מריו של ציבור ה'קטנים' אף הוא נרגש

ונפעם, ודבריהם נשמעים כמתלהמים. הבורא והמחייה, משיב הרוח ומשיב החיים
חייב תשובה.

אין דער נסתר מלגלג על ביאליק. אפשר שהוא מנסה למזוג את המיתוס המקרין
אורות חזקים מדי אל כלים קטנים, שיש בכוחם לשאת את מתח נסיהגאולה מבלי
להישר. במקום פסלים קשוחים ועצומים – עולה כאן עם רעב וצמא, התובע
במפגיע מיזוג בין התקומה והקיום. מבעד למרחק האירוני עולה ומבצבץ הפאתוס
הזעיר, הקטנטן, אך לא פחות אמיתי.

12

הנדבך השמיני, בן 2 הבתים, מעלה את יישוביהדעת של החתלתול. הוא הקשיב
לדבריהם, קלט אותם, ירד לטעמם ונטל על עצמו את האחריות. הרי לשם כך הוא
יצא לדרך, ולשם כך הגיע עד הלום.
הוא פרש ממעגל הברננסים המרטטים והזועמים, פינה לעצמו מקום על הארץ,
התיישב תחתיו ורגע שקע במחשבות.
הנה נראה, שאף בעולם הדמיונות נרקמת מערכת זיקות בין העושה ומעשיו, בין
המתכנן ומפעלו, בין היוצר ויצירתו, בין הגולם ויוצרו.
לא כל שכן, כאשר הגולם תובע את זכויותיו החומריות האלמנטאריות ומאיים
על יוצרו באיומים של ממש.
וכך בשיר:

24 האָט דאָס אויסגעהערט דאָס קעצל
און דאָס אַלץ אויף זיך גענומען,
ווייל דערויף איז עס געגאַנגען,
און מיט דעם איז עס געקומען.
שְׁמַע הַחַתְּלָתוּל הַכֵּל,
אֲכֵן נִרְתַּם מִיַּד לְעוֹל.
הָרִי הוּא לְשֵׁם כָּף הַלֵּךְ,
וְעַד הַלּוּם וְדַאי נִשְׁלַח.

25 איז אַרויסגעגאַן פֿון רעדל
און אויף דר'ערד אָן אַרט געמאַכט זיך,
און אַ וויילינקע געזעסן,
נאָך אַ וויילינקע באַטראַכט זיך.
הוּא מן החוג אַזי יָצָא,
וּלְעַצְמוֹ מְקוֹם מְצָא,
יֵשֵׁב חָשֵׁב לוֹ רֵגַע קֵט,
מִכְּבָּשׁוֹנָיו רַעֲיוֹן קָלֵט.

13

הנדבך התשיעי, בן 4 בתים, מעלה את התנועה מהגות למעשה. הלך החתלתול
ואסף חומר-עשייה: עשבים ועלים, זרדים וחוטי-ברזל. לאמור:

26 און דערנאָך אַוועקגעגאַנגען,
גראַז און בלעטלעך אַנגעקלויבן,
ווי אַ ריטל, ווי אַ דריטל,
האָט פֿון דר'ערד עס אויפֿגעהויבן.
פֿנה הצדה ואסף
עלים ועשב, גם ענף
וורד פה ושם ולול,
אחור פסל, שני נטל.

27 און אוועקגעזעצט אוף דר'ערד זיך,
און אזוי פֿון דאָרט באַנייט זיי
פֿון די קעפלעך ביז די פֿיסלעך,
אַנגעמאַסטן ווי עס גייט זיי!

28 און אז די קליידער האָט פֿאַרענדיקט,
אַז פֿאַרענדיקט האָט דאָס נייען,
האָט פֿון ריטלעך דאָרט גענומען
עפעס ריטל־שטריקלעך דרייען.

29 און פֿון שטריקלעך פֿלעכטן נעצן,
נעצן מענטשלעך אָפּגעגעבן:
אַט פֿון דעם איר קליינע מענטשלעך,
וועט איר האָבן אויף צו לעבן.

והרי מפעל ה'קליטה' של החתלתול: הוא ישב ותפר והלביש והנעיל. והמפעל הושלם במהירות ובזריזות. הכל היה חרש, תואם ומורד. ולאחר שהושלם פרק הראגה ללבוש, הוחל ללא־דיחוי במלאכת קליעת הרשת הקסומה מזרדים ומזמורות. את הרשת המוכנה מסר החתלתול בידי הברנגסים והודיע להם מפורשות: רשת זו – היא היא מקור המחזיה שלכם. הברנגסים עמדו, לכל הנכון, פעורי־פה ואוזניים ולא הבינו כלל מאי קא משמע לן, לאמור: כיצד ניתן להתפרנס מזו הרשת המשונה?

14

החתלתול לא הניח להם לשקוע בתדהמות ופתח בנאום, והנאום הוא סיפור, השזור אל עלילות תחית־הנגסים עלילה אחרת. הסיפור החדש הוא הנדבך העשירי, והוא משתרע על 7 בתים.

30 וויל אזוי האָט קאַץ די גרויסע
מיך צו איך געשיקט דאָ זאַגן:
אויב איר ווילט אויף וועלט זיך שפּיזן,
זאָלט איר אָט די נעצן טראָגן.

31 אין לבנה־נאַכט אין שיינע,
מענטשן פֿאַרן דאָן שפּאַצירן,
דאָן זאָלט אויסשפּרייטן די נעצן,
זיי אַרײַנכאַפּן און פֿירן.

הַחַתְּלוּלָה הָאָדוֹגִית
אוֹתִי שְׁלַחָה כִּף לְהַגִּיד:
אַם רְצוֹנְכֶם לְאֲכֹל־לְשֵׁתוֹת
שָׂאוּ בְּיַד הַרְשָׁתוֹת.

בְּלִיל יָרֵחַ זָךְ בְּהִיר,
מִתְנַהֲלִים זֹגוֹת בְּעִיר.
צְרִיף הַרְשָׁת אֲזוֹ לְפָרוֹשׁ,
לְצוּדֵי אוֹתָם, לְלִכּוּד, לְתַפּוּס.

32 און זיי נעמען און זיי ברענגען
 אין דעם שלאָס פֿון באַרג פֿון הויכן,
 דאָרט וווּ ס'רוט אַ ווייסער היפל
 און עס רויכערן זיך רויכן -

ליטול אותם ולהביאם
 אל המבצר בְּהַר הָרֵם,
 מְקוֹם שׁוֹכֵן בוֹ כּוֹי צְחוּרִי
 ומתמר עֵשֶׂן שְׁחוּר -

פתאום מתברר, שהברנגסים קמו לתחייה בכוונת המכוון, על-פי פקודתה המפורשת של האדונית החתולה הגדולה, שעינה פקוחה וליבה פתוח לאורחם וגורלם של כל החתולים באשר הם שם. היא ששלחה את החתלתול להחיות את העצמות היבשות, והיא שהדריכה אותו אל טיבה וטעמה של פרנסתם: עליהם ליטול את רשת-הזרדים-והזמורות ולהציבה כפח יקוש בליל-ירח לצוד בו אנשים היוצאים לתומם לפוש ולטייל לאור-הלבנה. וכאשר ייתפסו ברשת, יש לחוש ולהביאם אל בירנית החתולים הבודדים והסובלים, והם כבר יעשו לפי מיטב ידיעתם ויכולתם.

וכאשר משימה זו תושלם - יזכו הברנגסים מידי האדונית הגדולה לתמורה, שאין כלל לתארה במילים ואין גם לשערה בדמיונות והזיות פרועות. וכך אומר השיר:

33 דאָרטן וווינט אונדז קאץ מיט קאָטער
 אין אַ פּוּסטן שלאָס פֿאַרמאַכטן
 און פֿאַרריגלטן אויף ריגלען
 און זיי וויען אין בּינאַכטן.

והמבצר גדול חלול,
 והוא סגור, מְבָרַח, נְעוּל.
 וְגַר שֵׁם צֶמֶד חֲתוּלִים,
 שְׁבִלֵלוֹת מִלִּילִים.

34 און זיי וויינען און זיי וווינען:
ז'האָבן לאַפקעלעך פֿאַרשטאַבן,
און געטאַן שוין אַלץ אויף וועלט איז,
אַלע שפּרוּכן אָפּגעשפּראַכן.

ליל וּבְכִי מִרְמָאד:
קוּצִים חֲדָרוּ אֶל הַכּפּוֹת!
וּכְבֵּר נֶסוּ כָּל הַתְּרוּפּוֹת,
הַלְחָשִׁים וְהַמְשָׁחוֹת.

35 און געהאַלפֿן האָט זיי גאַרנישט,
נאָר אַ מענטשן דאַרף מען ברענגען,
ר'זאַל זיי לאַפקעלעך אויסשטעכן
און אויף שנירעלעך אויפֿהענגען.

וְשׁוּם דְּבַר כְּבֵר לֹא יוֹעִיל,
מְלַבֵּד, אוֹלֵי – אָדָם רְגִיל:
יְדוּ תְשַׁלֵּף אֶת הַקּוּצִים
וְתִשְׁחִלֵם בְּזֶר צִיצִים.

36 וועט די קאַץ אײך דאַן באַלוינען
אַלִּבאַגערן וועט אײך גיבן,
נישט וואָס איין מויל קאַן אויסרעדן,
נאָר וואָס ס'קאַנען מ'לעז זיבן...

הָאָדוֹנִית הַחַתּוּלָה
תְּגַמַּל עַל כָּל טוֹבָה גְדוּלָה:
כָּל חֶפְצֵי־לֵב, פֶּאָר, הֶדֶר –
לֹא יֵאָמֵן כִּי יִסְפֵּר...

אי שם בכירנית המופלאה, במקום רם ונישא חיים להם חתול וחתולה, חיים ומתענים, חיים ומייללים. על מה הילל? קוצים נתקעו בכפותיהם והם סובלים ומתייסרים וכואבים ובוכים, וכל מה שניסו לפעול נגד הפגע – לא הועיל. כל התרופות נוסו, כל הלחשים נלחשו, כל התפילות נתפללו – אך לשוא. עד כדי יאוש. ואין מוצא. ואין תקווה. ואין מיברח. רק האדם יכול לעזור, בתבונתו ובתבונת־כפיו. רק הוא מסוגל לשלוף את הקוצים מכפות רגליהם של זוג החתולים המעונה. לשלוף אחד אחד ולהשחילם על גבי חוטים, כנופך לראווה.

אך כיצד משיגים אדם גואל כזה?

יש לשער שיללת החתולים הגיעה לאוזניה של האדונית החתולה הגדולה. ולה פתרונים לכל מצב.

לכאורה – סיבוך עלילות משונה ומפתיע. למעשה – נרקמת כאן מערכת המיתוס בזעיר־אנפין, הפותח בגדולות ונצורות ומסיים בהוצאת קוצים, שנתקעו בכפות הרגליים, להוותם של ההולכים על ארבע.

כל מערכת תחיית העצמות היבשות מתגמדת אל תכלית יומיומית טריביאלית וטפלה לכאורה. כלום לכך נועדה הגאולה?

האנטי־פאתוס הזה, אם מתעמקים במשמעותו הזעירה, אינו יוצא לגיווייה של הקטנוניות, אלא אולי דווקא לשבחו של סדר העולם, שגם אם אין הוא ראציונאלי ואידיאלי, ויש בו סבל וצער, הרי יש בו גם חסד וחסן, דאגה לזולת ורגישות לסבלותיו, מאמץ לעזור וגמול לעוזרים. מה נבונה הבריאה, אם ברואיה נרתמים מתוך ערנות ומסירות להסרת עיוותים ומכשולים.

והאדם? רק הוא יכול להציל, אלא שהוא שקוע בהנאותיו השגרתיות וביומיומו השאנן. צריך איפוא לצוד אותו ולנער אותו ולצוות על המצווה.

לאחר שהחלתול השלים את משימתו – הוא נפרד ופנה לדרכו אל שליחותו הבאה.

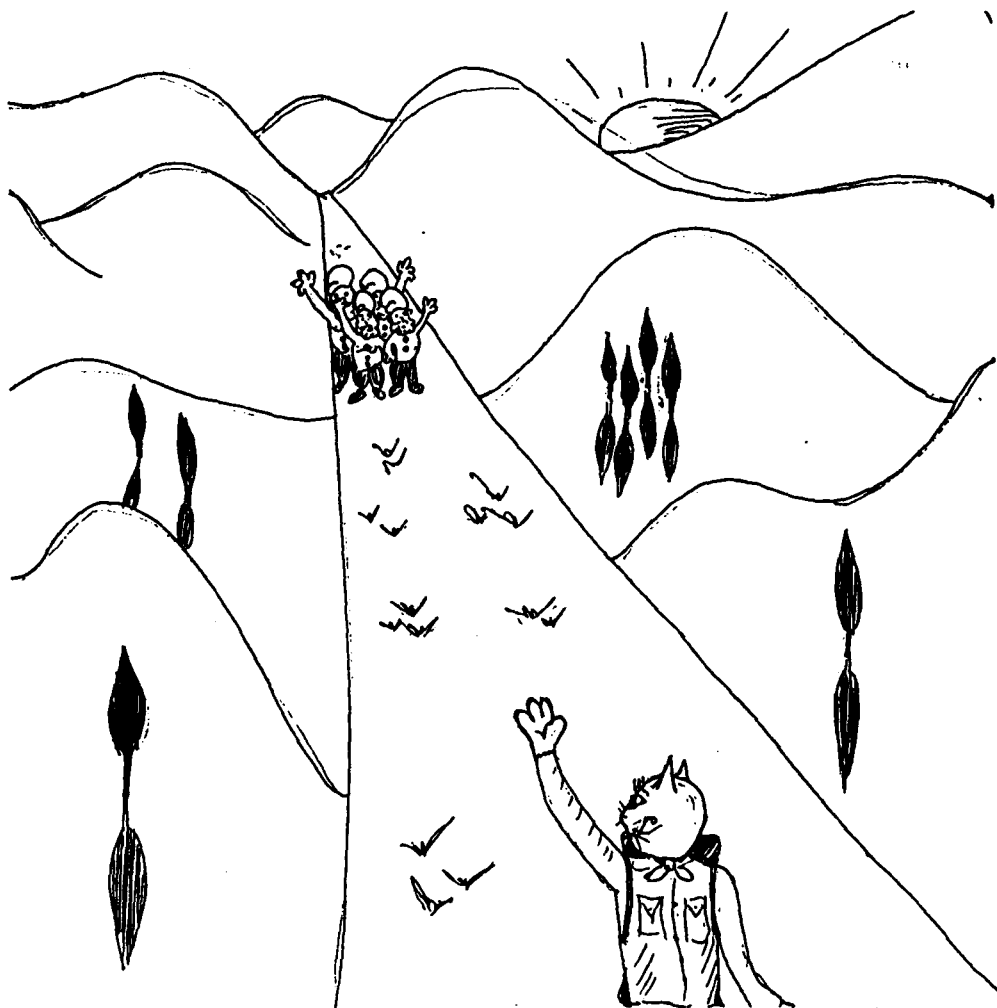
עד כאן נאום החתלתול
בהגדירו את התגמול.
אזי נרפן, קשר צרורו
והחזירו אל צנארו.

מכל הנוכחים נפרד,
ואל דרכו צעד צעד,
בשליחותו לא לאחר,
הפעם – במקום אחר.

37 דאָס האָט אָפגעזאָגט זיך קעצל,
דאָן זיך ווייטער אָנגעבויגן,
און דאָס בינטל אירע זאָכן
אויפֿן העלדזל אָנגעצויגן.

38 און געזעגנט זיך מיט אַלע,
און אין וועג האָט זיך פֿאַרנומען,
אויף אַן אַנדערעס אַ שליחות
ערגעץ אַנדערש אָנצוקומען.

זהו איפוא מעשה שאין לו סוף. מצווה גוררת מצווה, והמעשים הטובים מתחברים זה אל זה, רצבת ברצבת עשוייה.

אפשר לקרוא את מעשיית 'החתלתול' ולחייך. אך אפשר גם להתבונן אליה מקרוב ולגלות, שהיא מעשה אמנותי מורכב למדי. היא ערוכה כשזירה של מבנה חיצוני סגור ומבנה פנימי פתוח.

המבנה החיצוני מעלה במסגרת את מסעי החתלתול ובגרעין – את תחיית העצמות היבשות, כאשר שני סיפורים חובקים אותו, סיפור מוצא הברננסים מזה וסיפור יציאתם ויעודם מזה.

המבנה הפנימי טווה עלילה דראמאטית, המעלה כאקספוזיציה את מסע החתלתול ובסיבוך את טקסי ההכנה שלו למעשה הקסמים. המפנה חל עם תחיית העצמות, ואילו ההידרדרות – בסימני השאלה ובנאום התביעות של הברננסים. ההיוודעות מתגלה במעשי החתלתול ובסיפורו על יעוד בריאת הברננסים ותפקיד הגאולה המופקד בידיהם. ההתרה מתרחשת עם צאתו של החתלתול מזירת המעשייה. המבנה העלילתי, שגיבוריו הם האדונית החתולה הגדולה ומשרתה החתלתול, פתוח לרווחה מלפניו ומאחוריו. אין אנו יודעים כלל מי הם האדונית ומשרתה ומה מניעיהם. לא ידוע לנו מי היו הברננסים לפני מותם, והיכן נטמנו עצמותיהם. משונה ועלום הוא האלמוני, שהעלה מנבכי האדמה את שקית העצמות ותמוהים היחסים בין עולם השאול ועולם הברואים. לא ידוע לנו האמנם יצאו הברננסים להגשים את יעודם ואם הצליחו בו, וגם איך הגיב האדם הניצוד ברשת על התפקיד שהוטל עליו, ואחרון אחרון – אין אנו יודעים במה זכו הברננסים כתמורה על מעשיהם. מבנה פתוח ומפולש.

במבנה כפול-הפנים הזה ניתן להבחין בכל סימני-ההיכר של המעשייה של דער נסתר, שהיא, כאמור לעיל, מיתוס בזעיר-אנפין.

אין זה סיפור דיאקטי, אף כי אין הוא תמים לחלוטין או חסר יומרות וכוונות. הסמליות אפופה בדבריי-שעשועים, ואינה מתגלה ברורות כמשל, אף כי אין היא חסרה אינדיקציות רוחניות כלפי היוצר ויצירתו, ואף כלפי ערכי-החיים טיבם וטעמם.

הכוחות הטמירים הם הם הפועלים והם הם המפעילים של מעשים בעלי-משמעות.

סימני השאלה והחידות, המפרנסים את הסקרנות, אינם מתפענחים ומניחים אין סוף אפשרויות פתוחות לפני דמיונו היוצר של הקורא.

והמופלא שבכל – אמנות הסיפור של דער נסתר, לשונו הלבבית, הזורמת מנבכי העם הדובר, מערכת המבנים בחרוזים המתנגנים והמשקל הקליל כמרקד, המקילים על דולי הפנינים לצלול ולהעמיק וליהנות מקרן השפע.

- 1 והרי רשימת המעשיות במהדורת וארשה 1921 (המהדורה השלישית): 'אָ מעשה מיט אַ בער' (מעשה ברוב, 7-3); 'אָ הורבה' (8-11); 'דאָס קעצל' (החתלתול, 12-18); 'ווינטער' (חורף, 19-24); 'דאָס ציגעלע' (הגדייה, 25-32); 'דאָס הינטל' (הכלבלב, 33-37); 'אָ מעשה מיט אַ האָז' (מעשה בארנבת, 38-42); 'שרעטעלעך' (שדונים, 43-45); 'מיזעלע-מיזעלע' (עכברון, 46-48); 'דער שניי-באָק' (תישהשלג, 49-51); 'ביים טיפּך פרת' (ליד הנהר פרת, 52-55); 'אָ מעשה מיט אַ האָן' (מעשה בתרנגול, 56-60).
- 2 התרגום לעברית נערך מתוך מאמץ לשמור על רוח השיר, אך משקלו הוחלף מטרזכי ליאמב, לפי רוח הלשון העברית בהברה הספרדית. הכוונה לשמור על החרוזה לאורכו של כל השיר חייבה את המתרגם לסטות לא פעם מן ההוראה המילולית. אין זה אפוא תרגום מילולי ומדויק. האיורים הם מעשה-ידידיו של דוד לוריא, נכדו של מחבר המסה.
- 3 לא הצלחתי לברר את טעם המלה 'היפל'. בחרתי ב'פוי', שאבן-שושן מגדירו כ'שם דבר למשהו בלתי-מוגדר ובלתי-ברור', ואילו מנדלי מוכרספרים כותב: 'כוי פורח על הגג ומטיל ביצה' (בישיבה של מעלה). אפשר שמקומו של הפוי במבצר הרים והנטוש...

מראי מקום

- ביאליק חיים נחמן 1902: 'מתי מדבר', השילוח ט', שבת-ניסן תרס"ב, ברלין, 234-242.
- נוברשטרן אברהם 1993: 'הערות לאיגרותיו של דער נסתר', חוליות 1, אוניברסיטת חיפה, 237-244.
- דער נסתר 1907: געדאַנקען און מאַטיוון, לידער אין פּראָזע, ווילנע.
- — 1913: 'אָ מעשה', די יודישע וועלט 10, ווילנע, 19-46.
- — 1922: 'דער נזיר און דאָס ציגעלע', געדאַכט 1, בערלין, 9-45.
- — 1993: 'איגרותיו אל שמואל ניגער' (מקור ותרגום), חוליות 1, אוניברסיטת חיפה, 169-236.
- סדן דב 1977: 'עם שירי הנוער העבריים של דער נסתר' בחינות 7, תל-אביב, 127-145.
- — 1979: 'פאָדעם און קאַנוועס', טויערן און טירן, תל-אביב, 43-68.
- שמרוק חנא 1963: 'דער נסתר, חייו ויצירתו', דער נסתר: הנזיר והגדייה, תרגם מיידיש דב סדן, מוסד ביאליק, ירושלים.